

Кыдыралиева С. Ч.

**ЗАМАНБАП ЭЛ АРАЛЫК УКУКТА БАЛДАРДЫН УКУКТАРЫН
ЭЛ АРАЛЫК-УКУКТУК КОРГООНУН АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ**

Кыдыралиева С. Ч.

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ
ПРАВ РЕБЁНКА В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ**

S. Kydyralieva

**ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF THE
RIGHTS OF THE CHILD IN MODERN INTERNATIONAL LAW**

УДК: 341.43:347.373.24

Бул илимий макалада автор тарабынан заманбап эл аралык мыйзамдарда баланын укуктарын укуктук коргоонун, балдардын укугун коргоонун мыйзамдуу механизм жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында балдардын укугун коргоонун каралды. Кыргызстандагы балдардын көйгөйлөрү анализденди. Балдардын айрым категорияларынын укуктук абалын жөнгө салуучу жоболорду камтыган колдонуудагы эл аралык келишимдер чачыранды нормаларды камтыйт, алардын көбү бүдөмүк. Белгилүү бир себептерден улам бул изилдөөдө талданган жана аныкталган категориялардын бирине кирген баланын укуктарын натыйжалуу коргоону камсыз кыла турган конкреттүү укуктук ченемдерди кабыл алуу зарыл. Ошол эле учурда балдардын укуктарын натыйжалуу коргоо, алардын бузулушуна жол бербөө, улангыч жаткан укук бузууларга каршы аракеттенүү мамлекеттердин эл аралык келишимдер боюнча өз милдеттемелерин аткаруусуна контролдун толук кандуу системасы болмоюнча мүмкүн эмес.

Негизги сөздөр: эл аралык укук, мамлекет, укуктук механизм, бала, орой мамиле, укуктук коргоо, балдардын эмгеги, балдардын укугу.

В данной научной статье автор рассматривает актуальные проблемы международно-правовой защиты прав ребёнка в современном международном праве, правовой механизм защиты прав детей, закрепленные в международных договорах и в законодательстве КР. Рассмотрены проблемы детей в Кыргызстане. Существующие международные договоры, содержащие положения, регулирующие правовой статус отдельных категорий детей содержат разрозненные нормы, многие из которых являются малоконкретными. Необходимо принятие более определенных правовых норм, которые могли бы обеспечить эффективную защиту прав ребёнка, относящегося в силу определенных причин к одной из проанализированных и выделенных в данном исследовании категорий. При этом эффективная защита прав ребёнка, предотвращение их нарушений, противодействие длящимся нарушениям невозможны без полноценной системы контроля над исполнением государствами их обязательств по международным договорам.

Ключевые слова: международное право, государство, правовой механизм, ребенок, жестокое обращение, защита прав, детский труд, права ребенка.

In this scientific article, the author examines the legal mechanism for protecting the rights of child enshrined in international treaties and in the legislation of the Kyrgyz Republic. The problems of children in Kyrgyzstan in modern conditions are considered. Existing international treaties containing provisions regulating the legal status of certain categories of children contain scattered norms, many of which are not very specific. It is neces-

sary to adopt more specific legal norms that could ensure effective protection of the rights of a child who, for certain reasons, belongs to one of the categories analyzed and identified in this study. At the same time, effective protection of the rights of the child, prevention of their violations, and counteraction to continuing violations are impossible without a full-fledged system of control over the fulfillment by states of their obligations under international treaties.

Key words: international law, state, legal mechanism, child, cruel treatment, protection of the rights, child labour, rights of the child.

Азыркы эл аралык укуктагы баланын укуктарын эл аралык-укуктук коргоонун актуалдуу, көп сандаган жана ар түрдүү. Бала азыркы дүйнөдө абдан аялуу жана коргоого татыктуу адам болуп саналат. Адамзаттын өнүгүшү, негизинен адамдын жашоо шартын жакшыртууга багытталган прогресс көп учурда баланын укуктарынын көп сандаган бузууларына алып келет. Зордук-зомбулук, биздин дүйнөдө кеңири кулач жайган, агрессияга алып келет, кайдыгерликти күчөтүп, аны абдан маанилүү көйгөйлөрдөн алыстатат. Чоң адамдын муктаждыктарын канааттандырууга умтулуусу көбүнчө балдардын керексиз болуп, ташталуусуна алып келет. Түз жана өтмө мааниде да. Адам укуктарын жана эркиндиктерин сыйлоо жана колдоо принциби эл аралык укуктун жалпы таанылган принциби болуп саналат. Бириккен Улуттар Уюму, Уюмдун негизги максаттарынын бири катары, расасы, жынысы, тили жана динине жараша кемсиздөөнү тыюу адамдар үчүн негизги эркиндиктерин жана адам укуктарын сыйлоону өнүктүрүү жана колдоо боюнча эл аралык кызматташууну ишке ашырууга чакырат. Адам укугун коргоого жана кубаттоого арналган региондук мүнөздөгү эл аралык-укуктук актылар дискриминациялабоонун критерийлерине кошумча болуп жаш критерийлери да кирет.

Бала «адамзат» түшүнүгүндө өзгөчө категория болот. Азыркы заманда анын жашоосу жарык дүйнөгө келген күндөн баштап, көптөгөн коркунучтарга дуушар болууда, бирок азыркы учурда баарынан мурда сактоо жана коргоо талап кылынат. Мамлекеттер эл аралык деңгээлде түзүлгөн – универсалдык,

региондук жана эки тараптуу келишимдерге ылайык, балдардын укуктарын коргоону камсыз кылуу боюнча чараларга көбүрөөк көңүл бурууда. Кыргыз Республикасы да өзгөчө болуп саналбайт. Акыркы бир нече жылда баланын укугун камсыз кылууга байланышкан көйгөйлөргө арналды. 2012-жылы укуктук жөнгө салуунун бул чөйрөсүнө жалпы элдин көңүлүн буруу максатында Кыргыз Республикасында «үй-бүлө жылы» өткөрүлдү [1].

Азыркы эл аралык укукта адам укуктарын коргоо жана колдоо боюнча мамлекеттердин милдеттемелери мындай мамлекет эл аралык укуктун бул тармагын жөнгө салган тигил же бул эл аралык укуктук келишимдердин катышуучусу болгонуна карабастан бардык мамлекеттерге тиешелүү милдеттенме болуп эсептелет. Ошол эле учурда эл аралык укук системасынын көз карашы адам укуктарын коргоонун эл аралык укук тармагынын теориялык анализинин негизинде, балдардын укуктарын эл аралык коргоо эл аралык укуктун өзүнчө институту катары пайда болгон деген тыянак чыгарса болот. Бирок эл аралык укук институтунун бул изилдөөсүнүн жүрүшүндө каралган негизги көйгөйлөрдүн бири ар кандай эл аралык укуктук актыларда «бала» түшүнүктөрүнүн анык эместиги жана карама-каршылыктуулугу болуп саналат. БУУнун 1989-жылдагы баланын укуктары боюнча Конвенциясында [2] сунушталган ушул түшүнүктү аныктоону бир маанилүү деп эсептөөгө болбойт, анткени ошол курактын жогорку чеги адамды каралып жаткан социалдык категорияга орноштуруу үчүн негизги критерий катары аныкталган эмес. Мындан сырткары, төмөнкү куракты аныктоодо бир жактуу эместигин да байкайт. Азыркы этапта эң оболу, бала ким экендигин түшүнүү, бул түшүнүктүн аныктамасын, баарынан мурда универсалдуу деңгээлде иштеп чыгуу жана юридикалык бекемдөө зарыл. Бала-ал өз алдынча көрүнгөнү менен өтө алсыз жана аялуу адам. Анын баалуулуктар системасы, анын чындыкка, анын психикалык ден соолугуна, аны курчап турган бардык жөнөкөй күнүмдүк байкоолор менен байланыштуу көптөгөн толкундоолорго дуушар болгон негизинде курулган. Балага өтө катаал болуп калган кырдаалда ал өзүнө болгон ишенимин жоготуп, чоңдор арасында жардам табуу мүмкүнчүлүгүнө ажырап, сарсанаа болуп, коркконунан өзүн мококотот. Балдарды коргоо зарыл. Мамлекеттер мындай коргоону камсыз кылуу үчүн «зарыл чараларды көрүү» гана болбостон, алар аны бардык зарыл чараларды көрүү менен камсыз кылууга тийиш.

Ал үчүн, баарынан мурда, ким ушундай өзгөчө

корголо тургандыгы менен аныкталышы керек. Бала ал ким? кандай абалда ал бала бойдон калат, ал эми бала болбой калган белгилүү бир куракка жеткенден тышкары, кандайдыр бир окуянын болушу мүмкүнбү? 18 жашка чейинки кайсы болбосун адам бала болуп саналат. Бул ырастоо аксиома жана баланын укугун эл аралык-укуктук коргоо институтунун пайдубалы болушу керек. Биз Ж.Баттогтохдун диссертациясында айтылган пикир менен макулдашыбыз: «Бала кылган-жасаганына карабастан, анын ата-энеси бар же жок, ал качкын, жоокер, зомбулуктун курмандыгы, бирөөнүн жубайы, мигранттын баласы, ал кайрылуунун жана коргоонун өзгөчө чараларын талап кылган бала болуп саналат» [2, 51-б.]. Бала кылмыш кылган учурда да, ал татыктуу адам болуу мүмкүнчүлүгү болушу керек, ал эми бул үчүн анын кадыр-баркы кемсинтилбеши керек, анын укуктары сакталууга жана аны курчап турган дүйнөдө камсыз кылынууга тийиш. Заманбап илимде адам укуктары сыяктуу эле өзүнчө – баланын укуктары, аларды коргоо жана дем берүү көйгөйлөрүнө арналган кыйла сандагы эмгектер бар. Көйгөйгө чоң пайыздык анын актуалдуулугун ырастайт. Баланын укуктарын регламенттештирүү эл аралык кызматташтыктын абдан татаал чөйрөсү болуп саналат. Мамлекеттердин улуттук мыйзамдарынын, анын ичинде балдардын укуктук абалын жөнгө салуучу ченемдик-укуктук актылардын жоболору бирдей эмес. Кеп жеке ченемдер жөнүндө эмес, көп учурда принципалдуу айырмачылыктар жөнүндө, анын ичинде «бала» деген түшүнүккө карата да колдонулат: ар түрдүү салттуу ыкмалар, көп түрдүүлүк маданияттар менен диндер, ошондой эле менталитеттер [2, 32-б.].

Жаш курак критерийи, кайсы бир адамдын «бала» категориясына таандык экендигинин бир тараптуу жана компромисстик көрсөткүчү эл аралык укукта баланын укуктук статусун аныктоо үчүн эске алынышы керек.

Балдардын укуктарын институтташтыруу эл аралык укуктун бул чөйрөсүн кыйла натыйжалуу өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат. Дал ушул эл аралык укук институтунун алкагында баланын укуктарын өнүктүрүү, аларды коргоону жана колдоону камсыз кылуу комплекстүү мүнөзгө ээ болот.

Анын укуктарынын бузулушунан жабырлануучу болгон бала аны коомго кайра алып келүүгө багытталган, өз өнүгүшүн, билим алуусун, татыктуу жашоосун улантып жаткан толук кандуу мүчөсү катары толук кандуу реабилитацияланууга тийиш.

Балдардын айрым категорияларынын укуктук статусун жөнгө салуучу жоболорду камтыган колдонуудагы эл аралык келишимдер чаржайыт ченемдерди камтыйт, алардын көпчүлүгү аз конкреттүү болуп саналат. Биздин пикирибиз боюнча, бул изилдөөгө талданган жана бөлүнгөн категориялардын бирине белгилүү бир себептерден улам баланын укуктарын натыйжалуу коргоону камсыз кыла ала турган, бир кыйла белгилүү укуктук нормаларды кабыл алуу зарыл. Мында, баланын укуктарын натыйжалуу коргоо, алардын бузулушун болтурбоо, жакындаган бузууларга каршы аракеттенүү мамлекеттер эл-аралык келишимдер боюнча алардын милдеттерин аткарышын толук кандуу контролдоо мүмкүн эмес. Азыркы учурда бул багытта БУУнун Баланын укуктары боюнча комитети эң олуттуу ролду ойнойт [4]. Бирок, анын ыйгарым укуктары жетишсиз көп, ал мамлекеттер жетишилген келишимдерди толук өлчөмдө камсыз кыла албайт. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык баланын укуктары негиз болуп берет, бузуучу мамлекеттерге карата катаал чараларды көрүү мүмкүнчүлүгү зарыл. Айрыкча, бул эл аралык-укуктук ченемдерди улуттук мыйзамдарга имплементациялоо жетиштүү деңгээлде туура келген мамлекеттерге тиешелүү.

Ошондой эле баланын укуктарын бузуу менен актуалдуу кырдаалды изилдөөгө багытталган туруктуу изилдөөлөрдү, анын ичинде эл аралык деңгээлде жүргүзүү зарыл. Мындай изилдөөлөрдүн максаты бир гана статистикалык отчет жана маалыматтарды топтоо эмес, эң негизгиси бул мындай бузуулардын себептерин тактоо болушу керек. Баланын укуктарын коргоонун натыйжалуу системасын камсыз кылуу үчүн регионго, баланын чөйрөсүнө, өзү кирген социалдык топко, анын ата-энесине же камкорчуларына билими бар же жок экендигине, ошондой эле учурдагы кырдаалга таасир этүүчү башка факторлорго жараша баланын укуктарынын кыйла көп жана олуттуу учурларын аныктоо зарыл. Мындай комплекстүү талдоо биз изилденип жаткан эл аралык укук институтунун мындан аркы өнүгүш багытын табат, анын приоритеттерин аныктайт жана баланын укуктарын бузуулардын кыйла натыйжалуу алдын алууга өбөлгө түзөт.

Азыркы этапта баланын укуктарын коргоонун кыйла актуалдуу проблемаларынын бири болуп турмуштук кырдаалга же тушуккан жагдайларга жараша балдардын укуктук абалын ар кандай жана көп учурда карама-каршы регламенттөө болуп калууда.

Баланын укугун эл аралык-укуктук жактан коргоону камсыз кылуу максатында мамлекеттердин

глобалдык кызматташуу системасын түзүү да зарыл. Мындай кызматташуу баланын укуктарын коргоого багытталган, азыркы учурда колдонулуп жаткан эл аралык укуктун ченемдерине негизделүүгө, ошондой эле укуктун жаңы ченемдерин жана укук колдонуу механизмдерин иштеп чыгууга алып келүүгө тийиш. Белгилүү болгондой, жалпы эл аралык кызматташтык жана мамлекеттер менен компромисске жетишүү, жоболорун эске алууга жетишүү үчүн, алар эл аралык укуктун нормаларын кабыл алууга даяр, өтө татаал, бирок мындан тышкары, саясатташтырылган маселе болуп саналат. Ошондуктан алкагында мындай мамлекеттер үчүн балдардын укуктарын коргоонун эң актуалдуу проблемалары чечилиши керек болгон мамлекеттердин эки тараптуу кызматташуусунун системасын өнүктүрүү зарыл, аларды чечүүнүн ыкмалары, анын ичинде мындай мамлекеттердин балдарды коргоо үчүн кабыл алынган чараларга карата өз милдеттерине бирдей мамилесин камсыз кылган чаралар аныкталууга тийиш.

Адам укуктарын коргоо чөйрөсүндө көп сандаган келишимдердин мүчө мамлекеттер тарабынан аткарылышына контролдук кылуунун алда канча натыйжалуу формасы болуп аларга контролдук механизмдерди киргизүү саналат.

Буу түзгөн түзүмдөр менен катар эл аралык деңгээлде баланын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо үчүн бир катар эл аралык макулдашуулардын негизинде түзүлгөн конвенциялык органдардын иштөөсү улам чоң мааниге ээ болууда. Анын органдарынын ыйгарым укуктары БУУнун Уставы, БУУнун жана анын адистештирилген мекемелеринин чечимдери, универсалдуу жана регионалдык мүнөздөгү эл аралык макулдашуулар менен аныкталат.

Конвенциялык органдар (комитеттер, комиссиялар, соттор) – бул мамлекеттердин каалоосу боюнча түзүлгөн жана тийиштүү келишимге (пакт же Конвенцияга) киргизилген процесстик ченемдердин негизинде иштеген органдар. Алар бул келишимдердеги камтылган укуктарды мамлекеттер тарабынан сакташына контролдук кылууга чакырылган. «Конвенциялык органдар» терминин колдонулушу бул контролдоочу органдар туруктуу иштеген эл аралык уюмдардын органдарынан, мисалы БУУнун комиссияларынан, тигил же бул эл аралык келишимдин катышуучулары тарабынан айырмаланып түзүлгөндүгү менен түшүндүрүлөт.

Ошентип баланын укуктары жөнүндө Конвенциянын жоболорунун аткарылышын контролдоонун атайын механизми – Конвенциянын жоболорунун

аткарылышын контролдоонун атайын механизми түзүлгөн – баланын укуктары боюнча Комитет, мамлекеттердин Конвенциянын жоболорун жүзөгө ашыруу боюнча алар көрүп жаткан чаралары жөнүндөгү докладдарын кароого ыйгарым укуктуу.

Баланын укуктары боюнча Комитет баланын укуктары жөнүндө Конвенциянын 43-беренесине ылайык түзүлгөн. 43-статьяда ушул Конвенцияга ылайык кабыл алынган милдеттенмелерди аткарууда катышуучу мамлекеттер тарабынан жетишилген прогрессти кароо максатында баланын укугу боюнча Комитет түзүлөөрү белгиленген.

Комитет катышуучу мамлекеттердин баяндамаларына киргизилген маалыматтын мазмуну боюнча сунуштамаларды иштеп чыкты. Бул сунуштарга ылайык докладдар статистикалык маалыматты камтууга жана Конвенцияда бекитилген укуктарды ишке ашыруу боюнча жана ушул укуктарды жүзөгө ашырууда жетишилген прогресс жөнүндө, ошондой эле конвенция боюнча милдеттенмелердин аткарылышынын даражасына таасир этүүчү факторлор жана кыйынчылыктар жөнүндө катышуучу-мамлекет тарабынан аныкталат.

Балдардын укуктарын коргоо маселеси актуалдуу болуп, кунт коюп көңүл бурууну, жаңы ыкма-

ларды иштеп чыгууну жана балдарды коргоого багытталган колдонуудагы нормаларды иш жүзүндө колдонууну камсыз кылууну талап кылууда. Балдарды эл аралык укуктук жактан коргоо олуттуу көйгөйлөргө туш болууда. Аларды чечүү үчүн балдардын укуктарын коргоону эл аралык-укуктук жөнгө салуунун формасы жагынан да, мазмуну боюнча дагы бар болгон кемчиликтерди жоюу зарыл.

Адабияттар:

1. Указ Президента Кыргызской Республики «Об объявлении 2012 года Годом семьи, мира, согласия и взаимного прощения». [Электрондук ресурс]//http://www.president.kg/ru/sobytiya/ukazy/89prezidentalmazbekatambaevobyavi12012_god_godom_semi_mira_soglasiya_i_vzaimnogo_prosheniya.
2. Конвенция о правах ребенка - Резолюция ГА ООН 44/25 от 20 ноября 1989 года. // Международные акты о правах человека. Сборник документов. М., 2000.
3. Жавзандолгор Баттогтох. Международно-правовая защита прав детей (международно-правовые аспекты). Дисс... канд. юрид. наук. - М., 2005. - 203 с.
4. Корбут Л. В., Поленина С.В. Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей //Сборник универсальных и региональных международных документов. ИЦ-Гаран. - Москва, 1997.
5. Мамрасулов К.М., Жайнаков Ш.А. Нарушение прав детей обвиняемых по закону в Кыргызской Республике. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2020. - №.9. - С. 104-106.